
Г.С. Лозко,
кандидат філософських наук,
професор Київського національного університету культури і мистецтв

ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ СЛОВ'ЯН ЯК ЕТНОЦИД

Наслідки втрати етнічної релігії в історії етносів не можливо зрозуміти без логічного осмислення історичних фактів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями, що мали вирішальний вплив на історичну долю народів. Під слов'янською етнорелігією маємо на увазі *природну автохтонну духовну культуру* слов'янських етносів, створену ними на власних територіях, засобами рідних мов, рідного світогляду та господарської діяльності, розвиненої на рідній землі. Як “без душі тіло не живе”, так само не живе народ без власної одухотвореної духом предків системи світогляду і знань. Тому торкнемося головних трагічних подій в історії слов'янства, без яких картина занепаду етнічних цінностей була б неповною.

Спільність походження слов'янських народів, близькість їхніх мов дають можливість виявити спільні риси етнічного світогляду, культів, звичаїв, а також становлять інтерес для реконструкції етнічної релігії, яка нині актуалізується в багатьох народів Європи. Християнізація (а особливо поділ на слов'ян-католиків і слов'ян-православних) значною мірою посилила не тільки процеси дезінтеграції слов'янського суперетносу, але й спричинила безліч братовбивчих війн і, загалом, стала причиною ослаблення його етнічного імунітету. Цей факт історики зазвичай переважно беруть до уваги, коли йдеться про “прогресивну роль” християнства. Отже, *мета нашого дослідження* – довести, що насильницька християнізація слов'янських народів мала всі ознаки етноциду, і саме тому її не можна вважати прогресивним явищем.

Серед войовничих сусідів слов'ян християнство найактивніше сприймали готи (уже наприкінці IV ст. їх було християнізовано), але незабаром під ударами так званих “гунів” їхня держава розпалася. Готський правитель Вінітар, який воював з антами в 475 р., порушивши закони тогочасного міжнародного права, під час мирних переговорів убив князя антів Буса (Божа) та розп'яв на хрестах сімдесят руських старійшин. Звичайно, така поведінка adeptів нової на той час релігії християнства викликала природний спротив як чужовір'ю, так і його носіям і місіонерам. Цей факт досі чомусь лишається поза межами уваги релігієзнавців і, як правило, не вводиться в загальний контекст історичного процесу.

Слов'янські війни проти християнізації, та й взагалі вплив слов'ян на політичні події римської історії III–IV ст., а також їх розселення на візантійських землях, відомі українським і російським історикам. Однак релігійне підґрунтя цих війн також не має свого відображення в історичних працях [1; 2; 3; 4].

Такі війни провадив і відомий, але малозгадуваний, рутенський князь Одоакр (Одоацер). У 475 р. він розбив державу північно-германських племен, які вторглися в басейн Дунаю. З латинських джерел відомий факт захоплення цим князем римського престолу: 23 серпня 475 р. слов'янин Одоацер став королем Італії. Його слов'янське походження засвідчене написом, що лишився на могилі вбитих ним християнських ченців, похованих разом з їхнім єпископом (нині – територія Австрії): “*Odoacer Rex Rhutenorum*” (Одоакер – Цар Рутенів). Цей напис введено до наукового обігу вперше [5, 74–76; 6, 19–20]. Наступ Римської імперії на слов'янські землі за часів імператорів Непота і Августула відбувався разом з поширенням ними християнства. Отже, чинилася запекла боротьба слов'ян з духовним і фізичним поневоленням. Під проводом короля Одоацера, який об'єднав багато слов'янських та інших племен, язичники знищували перші осередки чужовір'я на своїх землях. Християни вважали цього короля “еретиком” [3, 160].

Гетьман Б.Хмельницький згадував героїчного князя Одоначера як зразок для піднесення бойового духу козаків у своєму “Білоцерківському універсалі”: “Навіть стародавній Рим, що може називатися матір’ю всіх європейських міст... в давні віки взяла й чотирнадцять літ тримала далеко менша проти згаданої збірної бойова сила русів із Ругії від Балтицького, або Німецького, помор’я, на чолі яких стояв тоді князь Одоначер, – сталося це в 470 році після Різдва господнього” [8, 82]. Війна короля Одоначера з християнством – свідчення етнорелігійної боротьби слов’янства в V ст.

Гунські війни V ст. спричинили переселення антів і склавинів на Нижній Дунай, південний його берег, де ці племена започаткували південно-слов’янську гілку. Саме про це повідомляють візантійські джерела як про загрозу слов’янського нашестя на Візантію. З Балкан анти проникають далі в Грецію і Малу Азію, про що візантійський імператор Костянтин Багрянородний записав у своєму щоденнику: “Послов’янилася наша земля і стала варварською” [9, 7]. Наведене свідчення переконує в тому, що пасіонарність слов’янських племен у середині I тис. н.е. була досить високою.

М.Сумцов писав: “У часи великого переселення народів слов’яни проникли у найвіддаленіші кутки еллінського світу на європейському материках, в Македонію, Епір, Елладу. У восьмому столітті країни ці іноді прямо називалися слов’янськими: Тетра Slavonika... Візантійські письменники VIII, IX, X ст. скаржаться на слов’янізацію Греції” [9, 7].

Величезний слов’янський суперетнос мав свою етнічну релігію з багатьма її регіональними особливостями. Слов’яни важко піддавалися християнізації та найдовше з усіх європейських народів чинили організований опір папським ордам військових місіонерів, повставали проти уже охрищених князів. Така поведінка народу – як свідчення вірності рідним традиціям – багатьма дослідниками пояснюється лише як відсталість, неосвіченість.

Перші звістки про християнізацію окремих слов’ян сягають близько 743 р.: карантанський князь Борута відправив свого сина Горазда та племінника Готимира здобувати християнську освіту до нещодавно заснованого монастиря Чимсі [10, 32]. Перше охрищення окремих слов’ян відбулося не раніше початку IX ст. Між 818–825 рр. охристився моравський князь Моймир; 821 р. – князь ободритів Славомир; 831 р. – відбулося масове хрищення частини населення Моравії; близько 830 р. слов’янський князь Прибина наказав освятити християнську церкву для себе і своєї жінки-баварки. Прийняття ним християнства мало свої політичні та майнові причини – він отримав ленне володіння в Нижній Паннонії, де збудував собі нову резиденцію [10, 41–42]; 846 р. охристився моравський князь Ростислав, щоб мати підтримку від короля Людовіка; 865 р. – сталося охрищення болгар; у 880-ті рр. – сербів і хорватів; 880 р. – чехів; 894 р. – князя Борживоя (Чехія); 955 р. – руської княгині Ольги; 966 р. – польського короля Мешка і його підданих; 988 р. – офіційне примусове хрищення Руси князем Володимиром; 1168 – насильницьке охрищення полабських слов’ян [11]. Ось неповний перелік головних фактів наступу християнства на слов’янські країни.

Охрищення майже всіх народів відбувалось силовими методами, часто супроводжуючись кривавими розправами з непокірними, спаленням язичницьких святинь, статуй Богів, руйнуванням традиційних народних храмів. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) писав: “Треба думати, що хрищення позакарпатської України розтяглося не на один десяток літ; нову віру таки *густо полито кров’ю українського народу*, що боронив батьківську віру... Мирного прийняття християнства не було, народ завзято боронив свою віру, скрізь були бунти, й часто *доводилося христити народ у власній крові його, доводилося христити його вогнем і мечем...*” [12, 55–63] (курсив мій. – Г.Л.).

Усі відомі факти про охрищення тих чи інших слов’янських князів мають спільні характерні риси: приниження людської гідності з боку місіонерів та християнських правителів, зневага до язичників, своєрідне бойкотування тих, хто ще дотримувався віри своїх предків.

З усіх слов'янських народів чи не найдраматичнішу долю мали *полабські слов'яни*, які мешкали між річками Лабою, Сале (Заале – притока Ельби) та Одрою (нім. Одер). Нині ця територія належить Східній Німеччині, включаючи Берлін, Гамбург, Лейпціг, Дрезден. У VII ст. тут жили плем'яні утворення *ободритів*, *вільців-лютичів* та інші, значно менші, племена слов'ян: *вагри*, *полаби*. Основою плем'яної етнічної самосвідомості і, зрозуміло, патріотизму цих слов'ян була етнічна релігія, що спиралася на культ місцевих язичницьких Богів (у хроніці Гельмольда – “Боги тієї землі”), а також на рідні святилища і касту авторитетних жерців [13]. Висока повага до жерців у суспільстві, в усіх сферах життя, їхня організаторська роль у житті народу сприяли стабільності і стійкості етнічних культур упродовж досить тривалого часу.

У свідомості полабських слов'ян конфесійна та етнічна належність були взаємозумовленими. Християнство полаби сприймали як релігію своїх ворогів-франків і германців, а війни з ними пояснювали як боротьбу місцевих плем'яних Богів з “німецьким Богом”. Тому їхні часті військові сутички з германськими племенами не тільки були головною перешкодою для християнської місіонерської діяльності, а й навпаки – зміцнювали плем'яні культу полабських слов'ян.

У 20–60-х рр. X ст. розпочалося інтенсивне підкорення полабських слов'ян німецькими королями, а християнство було лише вигідною ідеологічною зброєю (чи просто політичною ширмою), що служило немовби ідеальним виправданням знищення етнічних релігій, які християнство проголошувало примітивними, нижчими від себе. Звідси – нав'язане і всьому науковому світові уявлення, нібито християнство є своєрідним “просвітництвом”, порядком “темних варварів”. У 948 р. германці заснували два єпископства на слов'янських землях – Хафельбер? і Бранденбург, а 968 р. – Ольденбург і Ма?дебург [14, 190].

Трагедія Київської Русі 988 року описана більш-менш докладно як науковцями, так і істориками церкви, але під одним і тим самим кутом зору – як “прогресивне явище”. Український дослідник М.Ю. Брайчевський у своїй ґрунтовній праці “Утвердження християнства на Русі” піддав критиці надто звужені погляди на наслідки християнізації, зазначивши, що офіційна позиція “істинно православної платформи надто переоцінювала значення релігійної реформи Володимира, приписуючи їй універсальне значення. Згідно з усталеною тезою, нібито з утвердженням християнства починалася справжня історія давньоруської цивілізації, а попередній час тонує у темряві невігластва і дикунства... Виходило, що тільки з 988 р. почалися кам'яне будівництво, писемність, література, філософія, зародки позитивних знань, просвіта, образотворче мистецтво, музична культура. Таку тенденцію правмірно відкинуто...” [11, 242].

Причини своїх нещасть, важких матеріальних податків і засилля німецьких маркграфів полабські слов'яни вбачали саме в духовній зраді своїх Богів. Через це в Північному Полаб'ї вже в 983 р. прокотилася хвиля слов'янських повстань проти німецько-християнської експансії. Повстанці зруйнували єпископські резиденції у Хафельберзі, Бранденбурзі, Ольденбурзі, Гамбурзі, де “спалили і зруйнували дощенту всі церкви, не лишивши по той бік Лаби і сліду християнства” (Адам Бременський). У 1004 р. єпископ Бруно писав: “Нестримне плем'я язичників-лютичів скинуло з себе іго християнства і поспішило в слід інших (читаймо – “своїх”) Богів, яким заблудженням воно страждає й досі”. Так само негативно ставився до етнічних Богів писав і Тітмар: “Замість Христа... віднині шануються різноманітні культу бісівської єресі” [11].

Успіх цих релігійних повстань ще більше зміцнив плем'яні культу в XI ст. і утвердив етнічну свідомість північно-полабських слов'ян. Зросла роль жерців. У лютичів центром політичного плем'яного об'єднання стало святилище Сварожича в Радогощі (або Ретрі). У першій половині XI ст. язичницький плем'яний союз лютичів був ще значною військовою силою. Часто за його допомогою зверталися правителі Чехії, Польщі (та й сам імператор), які ворогували між собою. При цьому християнські правителі часто були змушені поблажливо ставитись до язичницьких звичаїв і жертвопринесень, а також зважати на думку жерців.

Коли якийсь саксонець пошкодив статую слов'янської Богині, імператор виплатив жерцям 12 фунтів срібла для відшкодування збитків [14].

Святиня в Ретрі стала надплем'яним центром усього західнослов'янського язичництва. Якщо якийсь князь приймав хрищення, народ розцінював це як загрозу рідному плем'яному Богові. Це означало вихід такого правителя з родової релігійної спільноти, а отже – втрату права на етнічну спільність зі своїм народом. За таких обставин зовнішні й внутрішні сутички в державі набували характеру не тільки міжконфесійної, але й міжетнічної ворожнечі.

Почастішали вбивства народом своїх охрищених князів або їх вигнання з країни. В 1066 р. язичники повстали під проводом Блусса (зятя князя Готшалка) і жерців. Хвиля величезного народного гніву прокотилася всією країною. Народ забив князя-християнина Готшалка і разом з ним усіх його прибічників, які не схотіли відректися від чужої віри [15, 93].

Гельмольд повідомляє, що визнавці слов'янської віри схопили єпископа Мекленбурзького і провели “для ганьби” по всіх городах словенських, а потім обезглавили в слов'янській метрополії Ретрі. Язичницькі храми почали відновлюватися. Запросили з острова Рюген князя Круто, який у бодричів підтримував язичництво. Ці події звели нанівець усі намагання латинських місіонерів і охрищених ободритських князів насильно охристити свій народ. Син Готшалка Генріх уже побоявся продовжувати відкриту політику батька щодо християнізації. Але йому вдалося підступно вбити князя Круто і з допомогою німців утвердити свою владу над бодричами і лютичами. Однак і його спроби насадити християнство не вдавалися. Зрештою він зачинився в Старому Любеку, який став єдиним опорним пунктом християнства в Полаб'ї.

У XI ст. землі між середньою Лабою і Балтикою були своєрідною заповідною зоною етнічної релігії всього слов'янства. Величний храм у Ретрі являв собою релігійний центр усіх північно-західних слов'янських народів, які ще трималися своєї етнічної віри. Компромісів не визнавали, адже етносу загрожувало духовне знищення. Коли двоє місіонерів з Чехії ризикнули поїхати в Ретру з християнською проповіддю, їх стратили [14]. Тільки в 1068 р. єпископ Хальберштадський знищив святиню лютичів Ретру.

Конфлікти між місіонерами і язичниками не припинялися впродовж кількох століть. Король стодоранів Прибислав-Генріх запекло боровся з опозицією жерців храму Триглава. Відомо, що в 1125 чи 1128 рр. князь Лотарь III спалив лютицький храм Триглава. Держава лютичів розпалася. Після цих драматичних подій політичну силу і вплив слов'янської віри було підірвано.

Встановлені християнські єпархії засуджували язичників до страти за порушення ними християнських норм життя. Наприклад, Карл Великий у так званому “Саксонському Капітулярії” встановив жорстокі правила покарання для завойованих слов'ян: “Того, хто з неповаги до християнської віри порушить піст святої п'ятдесятниці, поївши м'яса, – буде покарано смертю... Того, хто спалить за язичницьким обрядом тіло померлого і спалить на попіл його кості, – буде страчений на смерть. Того, хто з племені саксонського буде надалі ухилятися від хрищення, не з'явиться для здійснення над ним цього таїнства, бажаючи лишатися в язичницькій вірі, – буде скарано на смерть” [16; 17, 424].

Острів Рюген (Rujana – слов. Руян), що нині належить Німеччині, відділяє від континенту протокою Штрельзунд (Strelasund походить зі слов'янського “стріла”). Тут розташовувалися два великі релігійні центри. Величний Арконський храм – на півночі на самому краю півострова Віттов (найвища точка – 200 футів над рівнем моря). Як писав В.Шаян, “цілий христоносний похід було розпочато проти держави цього острова і твердині старослов'янської віри” [18, 198]. Після зруйнування Ретри (1068) і до 1168 року Арконський храм понад сто років лишався релігійним центром не тільки балтійських слов'ян, але й Русі та пруссів: сюди на кораблях плавали руські купці не тільки в справах торгівлі, але й для принесення дарів Богам (згадки про це збереглися у фольклорі). Саксон Граматик повідомив

про чотири спроби підкорення непокірних язичників (1136, 1159, 1166, 1168 pp.), з яких удалася лише четверта, керована архієпископом Абсальоном [18, 198].

Наприкінці XII – на початку XIII ст. германці завоювали землі слов'ян до Одри і створили там християнські єпархії, зруйнувавши всі святині природної релігії підкорених слов'янських племен, убивали й спалювали жерців, носіїв етнічних знань, а разом з ними спалювали їхні книги, написані на дерев'яних дошках. Усупереч усталеному в науці стереотипу, мусимо ствердити, що християнство не сприяло й розвитку писемності, а навпаки – загальмувало розвиток етнічних мов та роз'єднало єдину колись слов'янську людність не тільки за релігійними конфесіями, а ще й за типом азбуки, насильно впровадивши латинку.

Як відомо, у слов'ян (поляків, русів, чехів, моравів та ін.) існувало своє письмо “азбука” (від назв перших літер “аз, буки”, “віди”, що означало “я букви відаю”), та й самі “буки” походять від назви дерева, на якому писали [19.70–71,165]. Саме цю азбуку згодом, може й виправдано, назвуть “кирилицею” на честь християнського місіонера, який проповідував чужу віру слов'янською мовою. Боротьба католицької церкви зі слов'янською азбукою завершилася латинізацією чехів, поляків та інших слов'ян (впроваджено латинку, яку поляки називають “абцадлом” від лат. “a, b, c”) і зрештою – відчуженням навіть на мовному рівні колись споріднених народів.

Відомо, що впродовж всього XIII ст. ще тривали виступи народу проти своїх духовних поневолювачів. Про це йдеться переважно в церковних документах. Так, у грамоті папи Інокентія III у 1210 р. йдеться про слов'ян, які “воюють з католицькою вірою, бо отці їхні, як і вони, були язичниками, і були насильно вигнані з їхніх земель бранденбурзькими графами” [14, 187–203]. Саме за часів християнізації почалася масова колонізація слов'янських земель німецькими колоністами; вона майже розчинила в собі слов'янський етнічний компонент, асимілювала полабські племена.

Досі, на нашу думку, недостатньо вивчено язичницькі рухи, що мали місце після офіційного хрищення Русі, і ті храми, які функціонували аж до XVII ст. включно. Так само недостатньо вивчено антихристиянські рухи і повстання, що відбувалися після насильницького охрищення Київської Русі. Ці проблеми досі чекають на правдиве висвітлення та належне осмислення істориками, релігієзнавцями, етнологами.

Наведений нами далеко не повний перелік історичних прикладів з часів християнізації слов'ян потрібен нам для констатації і введення в науковий обіг такого висновку: надмір наведених фактів засвідчує про християнський етноцид слов'янських народів. Етноцид, за визначенням Інституту держави і права ім. В.М. Корецького, – тип політичної поведінки, спрямований на знищення конкретних етносів. На відміну від геноциду, що здійснюється шляхом фізичного знищення представників етносу, етноцид досягає своєї мети з допомогою “комплексу заходів зі зруйнування системних зв'язків в середині народу, підштовхуючи його представників до переходу в іншу етнічну якість. Головна лінія в політиці етноциду – знищення основних ознак етносу (етнічної території, мови, культури, історичної пам'яті і, нарешті, самосвідомості)” [20, 694]. В.Шаян слушно зазначив, що етноциду і геноциду часто передують *деїцид* – знищення Богів (від лат. *deus* – Бог і *caedo* – вбиваю). Оскільки етнічна релігія є духовною складовою культури, то знищення такої головної етнокультурної ознаки народу є незаперечним доказом етноциду слов'янських народів, здійсненого хрестоносцями.

У відповідь на глобальні виклики штучної цивілізації нині посилюються тенденції до інверсійних процесів у свідомості індивідів та суспільних груп. Це виявляється в підвищенні інтересу до природного ества своїх етносів та їхніх етнокультур, в тому числі й етнорелігій. Наші державотворці мають брати до уваги, що наше спільне родове коріння і культурне надбання можна ефективно використовувати з метою самозбереження слов'янських народів. Для цієї мети придатні всі націотворчі міфи і художні твори, які вчать шанувати свій народ і своїх єдинокровних братів – слов'ян. Зокрема, ідея відродження рідної віри в цьому сенсі є досить плідною, бо саме через пошану до свого рідного можна навчитися поважати культуру

інших. Як стверджував великий слов'янолюб М.П. Аксаков, “всеслов'янство завжди було, є і буде простим історичним та етнографічним фактором” [21, 23].

Як бачимо, втрата слов'янами рідної релігії через насильницьку християнізацію (а особливо – через поділ на слов'ян-католиків і слов'ян-православних) посилила процеси дезінтеграції слов'янського суперетносу, спричинила безліч братовбивчих війн і, зрештою, послабила етнічний імунітет. Втрата рідної природної релігії – причина втрати родової пам'яті.

Історичні наслідки християнізації слов'ян ще й донині не осмислено з точки зору слов'янської етнічної ідеології. Слід визнати, що християнство здійснювало зовнішній тиск і зовнішнє втручання у внутрішні справи язичницьких держав, підкоряючи їх духовно й політично, будучи, насамперед, засобом політичної експансії. Існує прямий зв'язок між прийняттям християнства і втратою самостійності держав, їхнім політичним послабленням (пор.: у свідомості народу татаро-монгольське нашествя в Русі розглядалося як покарання за зраду Рідних Богів).

Етнорелігія містить культурний досвід багатьох поколінь своїх етнічних предків і становить собою основу історичної і генетичної пам'яті етносу. Християнство перервало цей живий ланцюг міжпоколінного передавання етнічних знань і родового досвіду. Християнський етноцид слов'янських народів посилив етнокультурну і морально-звичаєву деградацію слов'ян. Отже, тому християнство треба розцінювати як велику історичну трагедію, а не як церковну “благодать”.

Повернення етнічної пам'яті – складний і тривалий процес. Історію слов'ян як близьких нам етнічних спільнот не тільки необхідно вивчати в школі та вузі, але й бажано надати автентичній духовній культурі цих народів сакралізованого родового звичаю. Відродження етнічних релігій, як шлях до повторного вживлення в народ його природної душі, – єдиний засіб до етнічного самозбереження.

Нині маємо факти, що констатують початок Слов'янського етнорелігійного відродження. З 1998 року відновилися Міжнародні всеслов'янські з'їзди, а з 2003 – міжнародні Родові Слов'янські Віча (періодично діючі наради волхвів і жерців рідної віри).

Відродження етнічних релігій сьогодні – це нова ознака сучасної національної культури, одна з найбільш радикальних новаторських спроб узгодити життя етнічних спільнот з їхніми природженими (автохтонними) духовними системами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Брайчевський М.* К вопросу расселения славян на византийских землях // Византийский временник. – 1961. – Т. 19.
2. *Брайчевський М.* Археологічні свідчення участі східних слов'ян у політичних подіях римської історії III–IV ст. н.е. // Археологія. – 1953. – Т. 8.
3. *Крат П.* Українська стародавність. – Торонто; Буенос-Айрес, 1958.
4. *Тулаев П.В.* Венеты: предки славян. – М., 2000.
5. *Лозко Г.* Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс. – Харків, 2006.
6. *Сварог.* Релігійно-історичний та науково-пізнавальний часопис Об'єднання Рідновірів України. – 1995–2005. – № 1–18.
7. *Возняк М.* Історія української літератури. – Львів, 1920. – Т. 1.
8. *Величко С.* Літопис. – К., 1991. – Т. 1.
9. *Сумцов Н.* К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу. – К., 1886.
10. *Власто А.П.* Запровадження християнства у слов'ян. – К., 2004.
11. *Брайчевський М.* Утверждение христианства на Руси. – К., 1989.
12. *Огієнко І.І.* Українська церква. – К., 1993.
13. *Гельмольд.* Славянская хроника. – М., 1963.

14. Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М., 1988.
15. *Любавский М.К.* История западных славян. – М., 2004.
16. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. – М., 1961.
17. Книга для чтения по истории средних веков. – М., 1898. – Т. 1.
18. *Шаян В.* Віра Предків наших. – Гамільтон, 1987.
19. *Лозко Г.* Українське народознавство. – К., 2004.
20. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.
21. *Аксаков Н.П.* Всеславянство. – К., 2004.